

SÜRGÜN MEKTUPLARINDAKİ ZİYA GÖKALP

PROF. DR. SAADETTİN YILDIZ*

Giriş

Tutuklanma ve Sürgün

13 Kasım 1918'de İstanbul işgal edildi. Bu, vatansever aydınların, askerlerin, yöneticilerin rahat bırakılmayacakları anlamına da geliyordu. Ziya Gökalp, hem Türkçü-milliyetçi düşünceleri, hem İttihat ve Terakki Fırkası bünyesindeki siyasi faaliyetleri ve hem de Türk Ocağı başta olmak üzere çeşitli milliyetçi kuruluşlarda yaptığı çalışmalar dolayısıyla, hedef alınan aydınların başındaydı. 28 Ocak 1919'da, İstanbul Üniversitesinden -müdrisler odasında arkadaşlarıyla bir meseleyi tartıştıkları sırada- alınarak tutuklandı ve Sirkeci Polis Müdürlüğüne, oradan da Bekirağa Bölüğüne götürüldü. Türkçü fikirler taşıdığı ve Ermeni tehcirinde rolü olduğu gerekçesiyle sıkıyönetim mahkemesinde (Divan-ı Harpte) yargılandı. Sorgu sırasında kendisine yöneltilen sorulara vakur bir tavırla cevaplar verdi. Diğer arkadaşları da aynı duruşu sergileyince, idam veya benzeri cezalardan çekinildi ve dört ay kadar süren tutukluluktan sonra, toplam 145 kişinin o zaman İngiliz sömürgesi olan Malta'ya sürülmelerine karar verildi. 26 Mayıs'ı 27 Mayıs'a

* Girne Amerikan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekanı.

**Fakat ne olursa
olsun, herhâlde
Malta'da
mazlumen
mahbus
bulunmak
Damad Ferid
Paşa tarzında
sadrizam
olmaktan daha
tatlıdır.**

bağlayan gece gemiye bindirilip yola çıkarıldılar. Prensese İna Vapuru'ndan kızları Seniha ve Hürriyet Hanımlara yazdığı 27. V. 1919 tarihli mektupta "Vapura bindik. Gidiyoruz. Hiç merak etmeyiniz. Gideceğim yerde ben sıkılmayacağım. Ayrılık çok devam edemez, muvakkattır." diyordu. Ziya Gökalp'in de aralarında bulunduğu bir grup 29 Mayıs 1919 günü Limni'de Mondros limanına indirildi. Gökalp ve arkadaşları burada üç aya yakın kaldı. Sonra onlar da diğer arkadaşlarının yanına, Malta'ya götürüldüler. Gökalp, Malta'ya nakillerini 18 Eylül 1335/1919 tarihli mektubuyla, biraz da ironi ile, şöyle haber verdi: "Bugün vapura biniyoruz. (...) Buranın yaz keyfini sürdürdükten sonra, şimdi kışı sıcak bir yerde geçirmek üzere Malta'ya

gidiyoruz." 22 Eylül 1335'te uzun süre kalacakları Malta'ya ulaştılar.

Malta sürgünleri arasında sadrazamlık, nazırlık, valilik gibi önemli görevler yapmış devlet adamları; ordu komutanlığı yapmış, kahramanlık destanları yazmış paşalar; mebuslar, doktorlar vardı. Ağaoğlu Ahmet (1869-1939), Ahmet Emin Yalman (1888-1972), Aka Gündüz (Enis Avnî, 1886-1958), Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1957), İsmail Müştak Mayakon (1888-1938), Mehmet Şeref Aykut (1874-1939), Salah Cimcoz (1875-1947), Süleyman Nazif (1870-1927), Yunus Nadi (1879-1945) gibi müellif ve gazeteciler de vardı.

Değişik kesimlere mensup olan Malta sürgünlerinin ortak yönlerinin başında yönetime karşı olmak, ülke ve milletin geleceği ile ilgili endişelere sahip olmak, İttihat ve Terakki'ye mensubiyet geliyordu. Kimi cepheden, kimi üniversite kürsüsünden, kimi değişik yüksek makamlardan, kimisi de iş yerinden gelen ve dolayısıyla muhtelif zevk, alışkanlık ve yaşama tarzına sahip bu insanlar Malta günlerini nasıl geçirdi?

Malta'da günlerinin nasıl geçtiğini Ziya Gökalp çeşitli mektuplarında kısa kısa anlatmış; genelde, eşini ve çocuklarını endişeden uzak tutmak amacıyla, karşılaştıkları güçlüklerden pek söz etmemiş; kaldıkları yerin rahatlığına, manzaranın güzelliğine, yemeklerin kalitesine dair bilgilere daha fazla yer vermiştir.

Onun anlatmadıklarını, Mehmed Ubeydullah Efendi daha etraflı anlatıyor: "Cemaat nasıl vakit geçir(ir)di? Şöyle: Seher vakti güzel sesliler tarafından ezanlar okunur, kable't-tulu'uş-şems cemaatle sabah namazı kılınır. Saat yedide çay ve kahvaltı edilir. Gün ortası öğle yemeği yenir, ikinci çay içilir, saat yedide akşam taamı edilir, vaktinde ezanlar okunarak cemaatle namazlar kılınır, evkat muayenesinde dersler okunur, oyunlar oynanır, gece saat on birde gazlar söner, uykuya yatılır. Kâh gülmeler, kâh ufak tefek mübaheseler, mücadeleler olur, günler geçer, ömür

seyrinden hiç geri kalmaz. Hayatın fusul-ı sairesi de böyle değil mi? Ufak tefek tehâlûfle bazı tefavütler olabilir. Fakat hülâsa-i hayat yiyip, içmek, yatıp kalkmak vesairedir? Fakat ne olursa olsun, herhâlde Malta'da mazlumen mahbus bulunmak Damad Ferid Paşa tarzında sadrazam olmaktan daha tatlıdır."

Gökalp, adeta günlük tutar gibi, İstanbul'dan yola çıkarıldığı günden itibaren mektup yazmıştır. Bu mektupların en düzenli ve notlarla zenginleştirilmiş yayını, Fevziye Abdullah Tansel'in hazırladığı ve ilk baskısı 1965, ikincisi 1989'da yapılan "Ziya Gökalp Külliyyatı-II Limni ve Malta Mektupları" adlı çalışmasıdır. Tansel, bu kitaba 572 adet mektup koymuştur. Bunlardan biri 8 Ağustos 1338 / 1922'li olup Fuad Köprülü'ye Diyarbakır'dan, biri de 22 Temmuz 1336/1920 tarihli olup Zekeriya Sertel'e Polverista'dan yazılmıştır. Köprülü'ye yazdığı mektupta, sürgünden döndükten sonra yerleştiği Diyarbakır'da yaptığı folklor ve etnoğrafya çalışmalarını haber vermekte; ondan da Avrupalıların bu konularda yaptıkları çalışmaları tercüme etmesini istemektedir. Zekeriya Sertel'e yazdığı mektupta ise, din hayatımızda, vakıflarda yapılması gerektiğini düşündüğü önlemleri tartışmaktadır.

Ziya Gökalp'in ailesine yazdığı 570 mektubun 213'ü eşi Vecihe Hanım'a, 160'ı kızı Seniha Hanım'a, 57'si kızı Hürriyet Hanım'a, 54'ü kızı Türkan Hanım'a, 6'sı kardeşi Nihat Bey'e yazılmıştır. Seniha, Hürriyet ve Türkan Hanımlara ortak yazdığı mektupların sayısı 38, Hürriyet ve Türkân Hanım'a ortak yazılanların sayısı 24, Seniha ve Hürriyet Hanım'a ortak yazılanların sayısı 17 adettir. Bir adet mektup da Vecihe ve Seniha Hanım'a ortak yazılmıştır.

Bu mektuplar, tabii olarak, bir haberleşme aracıdır ama bir yandan da -çoğudüşünme, muhakeme vesilesidir de. 29 Mayıs-6 Haziran 1335 tarihleri arasında yazıldığı anlaşılan bir mektuptaki "Kitaplarımın arasında İngilizce kıraat ve sarf (gramer) kitapları, küçük ve büyük lügat kitapları var; onları da gönderiniz." ifadesi, Gökalp'in okuma işini ne kadar önemseydiğini göstermektedir. Bu kitap istekleri başka mektuplarda da sürececek; ayrıca, fırsat ve para buldukça Avrupa'dan da kitap getirtecektir.

Limni'de yazdığı 32 adet mektubun yarından fazlasında, "kitaplar geldi/gelmedi; gazete ve mecmualar geldi"; "İngilizce kitaplar gelmedi"; "gazeteleri, mecmuaları, kitapları da göndermekten sakın vazgeçmeyiniz" gibi ifadelerin bulunması, Gökalp'in okumayı ne kadar önemseydiğini gösterdiği gibi; bunları da ayrı bir haberleşme vesilesi saydığını düşündürmektedir.

Gayet tabii, bu mektupların önemli özelliklerinden biri de, mektup alış verişinin bir hayli uzun sürdüğü bir ortamda, "manevî birliktelik vehmi" uyandırmasıdır. Üç çocuğunu ve eşini İstanbul'da bırakıp sonu meçhul bir esirlik hayatına sürüklenen bir babanın; bir kira evinde üç beş kırık dökük eşya ile sağdan soldan alınan borç para ile geçinmeye çalışan, üç çocuğuyla kalıveren bir annenin ve en küçüğü daha bir yaşında üç kız çocuğunun karşılıklı hasreti... "... ailesine olan engin muhabbeti, büyük bağlılığı ve onlara karşı duyduğu telâfisi güç hasreti ile sürgünde mektup

Ziya Gökalp gösterişi sevmezdi. Yeni âlimlerimiz gibi daha ilk cümlesinde fikirlerinize bir çelme takıp sizi sırtüstü yuvarladıktan sonra kafanızda ötmeye başlamazdı. Onunla konuşurken hiç şaşırırmazdınız.

yazmayı ve almayı, âdeta hayatının vazgeçilmez gayesi hâline getirmiş bulunan Ziya Gökalp için mektup, tam bir teselli vasıtası olmuştur. Çünkü hiç beklenmeyen bir anda ve şekilde vuku bulan sürgün hadisesinin; arkadaşlarıyla birlikte, mütefekkirimiz üzerinde derin menfî tesirler uyandırdığı muhakkaktır.”

Bu yazıda, bu karşılıklı hasrete, gelecek endişesine ve bütün diğer olumsuz şartlara rağmen iradesi sağlam bir ülkü adamı olarak kalma mücadelesi veren bir aydının “esarete yaşama üslubu”na işaret edilmeye çalışılacaktır.

1. Satırların Arkasındaki Ziya Gökalp

Sanat, ülkü ve (düşünebilen) siyaset adamlarının mektupları, duyuş, düşünüş ve davranışlarının temelini ele vermek bakımından çok önemlidir. Hususi mektuplar ise, bir nevi iç dünya teşhiri de olduğu için, daha da önemli olsa gerektir. Ziya Gökalp gibi sürekli çalışan ve kendini öne çıkarmaktan da öne çıkarılmaktan da pek

hoşlanmayanlar söz konusu olduğu zaman bu mektupların önemi daha da artar.

Ziya Gökalp’in mektuplarını bu yönden de değerlendirmek gerekir. Bir döneme yön vermiş, yazdıklarıyla her zaman belli bir seviye tutturabilmiş, dostlarından çoğunun “kuru” bulduğu bu adamın iç dünyası da “kuru” muydu? Orhan Seyfi’nin söyledikleri, onun “düşünen adam” tarafını öne çıkarıyor: “Bu; natıkası yok denecek kadar az, hareketsiz, dalgın ve mahcup adamın kuvveti neydi ki bir devrin gençliğini tutup peşinden sürdü!

Ziya Gökalp gösterişi sevmezdi. Yeni âlimlerimiz gibi daha ilk cümlesinde fikirlerinize bir çelme takıp sizi sırtüstü yuvarladıktan sonra kafanızda ötmeye başlamazdı. Onunla konuşurken hiç şaşırırmazdınız. Size hep tahteşşurunuzda mevcut olduğu halde bir türlü bulup çıkaramadığınız şeyleri söylüyormuş gibi gelirdi. Karşınızda akli seliminiz konuşuyor sanırdınız.”

Bu mektupların arkasında, hayatının her safhasında düşünen, düşündüklerini her fırsatta anlatmayı bir çeşit ibadet bilen, zaman zaman bunalsa da kendini bırakmayan; fikrî-felsefî ve pedagojik meseleleri günlük hayatının da meselesi hâline getiren bir *mefkûre adamı* vardır.

1.1.Duygulu Bir Mantık Adamı

Ziya Gökalp hakkında yapılan değerlendirmelerin önemlice bir kısmı, onun duygudan uzak, fazla mantıklı biri olduğunu ileri sürer. O rikkatli fakat aynı

zamanda “terbiyeci” bir babadır. Yoksa “Sevgili Kızım, kuşlarla gönderdiğin selamı aldım. Ben de bulutlarla selam gönderdim. Sen de aldın mı? Türkan bana çiçeklerin kokusuyla selam gönderiyor. Ben de ona, kelebeklerin kanatlarındaki renklerle selam gönderiyorum.” gibi duygu yüklü ifadeleri kullanabilir miydi?

1.1.1.Hasret Çeken ve Aileye Düşkün Bir Baba

“Limni ve Malta’dan yazılan bu mektuplarda, sürgünde olan bir insanın hissettiği yalnızlık ve hasret duygusunun da sevgiyle yoğun olarak aile sevgisi, aile saadeti, aile birliği, ailenin önemi işlenir...”

Mektupları okuyanlar, Gökalp’in sık sık hasret duygularını dile getirdiğini ve zaman zaman bunaldığını gösteren ifadelerine dikkat etmişlerdir. Bu duyguların -gayet tabii olarak- zaman geçtikçe arttığı görülüyor. Onun yalnızlığını, hasretini ısrarla dile getirdiği ilk mektubu 2 Teşrinievvel 1335/1919 tarihini taşıyor. Yaklaşık beş ay, bu duygularını saklayabilen Gökalp, “Mektup almadığım zaman maneviyatım bozuluyor. Gurbetteki bir adama mektup göndermemek, memedeki bir çocuğa meme vermemek gibidir. Bir çocuk, vakti gelince sütten kesilir; fakat bir garip, aile mektubundan mahrum edilemez. Türkan’ı sütten kestiniz. Beni de mektuptan mı keseceksiniz?” sözleriyle içinde bulunduğu ruh halini açığa vuruyor.

“Yavrularımın cıvıltılarını işitmediğim için etrafımı dinlemiyorum. Beni yuvamdan ayırıp da niçin bu kafese koydular?” sözlerini yazdıktan on gün sonra, kendi iç dünyasını şöyle tahlil ediyor: “Güneşin altın ışığını ne yapayım? Yeşil otlar arasında açmış sarı çiçekleri ne yapayım? Denizin lâcivert kadifesiyle göğün kurşunî atlasını ne yapayım? Benim gönlümü saadetlere gark edecek, yalnız sizin mektubunuzdur. Bu sabah kanaryalar da gönlüm gibi hüznü... Sesleri gelmiyor. Tabiatın güzellikleri neye yarar? Asıl güzellikler insanın ruhundadır. Bence en güzel şey tatlı haberleriniz, tatlı sözlerinizdir. Onlar yokken ben güneşi de, denizi de, kuşları da, çiçekleri de hiçbirisini istemem.”

Bu tür duygular, saklanılmaya çalışılsa da her insanda zaman zaman uyanır. Nitekim Gökalp’le birlikte Malta’da sürgün bulunan hemşehrisi Süleyman Nazif de, Malta Geceleri (1924) adlı kitabında yer alan ve 1921’de yazılmış olan meşhur *Dâ’u’s-sıla* şiirinde hemen hemen aynı duyguları dile getirmişti. Ona göre, üzüntüsü çevre güzelliklerini görmesine engel olursa şaşılacak bir şey yoktu. O bir “emeller hapishanesi”nde güzelliklerin ebedî yabancısıydı ve her şey de ona yabancı geliyordu.

Mektupları
okuyanlar,
Gökalp’in sık
sık hasret
duygularını dile
getirdiğini ve
zaman zaman
bunaldığını
gösteren
ifadelerine dikkat
etmişlerdir. Bu
duyguların -gayet
tabii olarak-
zaman geçtikçe
arttığı görülüyor.

Oranın (Malta'nın) ne rüzgârında bizim dağların kokusu, ne de dalgalarında bizim sahillere dair bir haber vardı. Rüzgârı da yabancıydı, dalgaları da:

*Zevâhirin beni ta'zîb eden güzelliğine,
Taaccüb etme, melâlim durursa bîgâne.*

*Demek bu mahbes-i âmâl için ben ebedî
Yabancıyım... Bana her şey yabancıdır şimdi:*

*Ne rûzgârında şemâm-i cibâlimizdir esen,
Ne dalgalarda haber var bizim sevâhilden.*

İlk mektubundan itibaren, ailesine sürgün hayatının kısa zamanda sona ereceğini telkin eden Gökâlîp'in zaman zaman ümitsizliğe kapıldığı da olmuştur: "Ayrılıktan dolayı ruhum kış geceleri gibi soğuk, fakir ocakları gibi sönmüştür. Onu ilkbaharına kavuşturacak, onu ısıtırıp aydınlatacak güneş yüzleri ne zaman görebileceğim?"

Gençliğinden itibaren belli bir ideal için mücadeleye, yazıp yayınlamaya alışmış ve gizli açık siyasal faaliyetlere düşkün bir aydın olarak, sürgünlük dönemi Gökâlîp için elbette sıkıcı geçmiştir. Birçok mektubunda, ailesi üzülmesin diye, hiç sıkılmadığını, günlerin su gibi akıp gittiğini söylese de bu sıkıcılığın bıkkınlık derecesine vardığı da olmuştur.

1.1.2.Huzur Arayan Bir Muztarip

Filozof, "Gölge etme, başka ihsan istemem." demiş. Hayatı mücadelelerle geçmiş insanlar başta olmak üzere, her insan huzuru arar. Düşünen insanlar için huzur, biraz da "kurmaca"dır: Bulduğunu zannederek avunmak...

Gökâlîp'te de "bulduğunu zannederek veya farz ederek avunma"ya dair birçok örnek var: "İnsan suya girince çocukluğu hatırına geliyor. Zaten ben bir türlü çocukluktan, gençlikten dışarı çıkamıyorum. Çocukluk şetâret, gençlik metânettir. Hayat bunlarsız nasıl yaşanır? Benim nasıl yaşadığımı soruyorsun: Türkan gibi desem inanır mısın? İnsanların yalancı hakikatlerinden uzak, hakikatten daha doğru hayaller, masallar, rû'yalar içinde yaşıyorum. Felâkete din gözüyle bakıyorum, saadet oluyor. Buluta şiir gözüyle bakıyorum, kanatlı melek oluyor. Zayıfa ahlâk gözüyle bakıyorum, kavî oluyor. Mağluba felsefe gözüyle bakıyorum, gâlip oluyor. İşte ben hayatı hep böyle çocuk gözüyle görüyorum." Fikret, bir şiirinde "İnan Halûk, ezeli bir şifâdır aldanmak" demişti. Gökâlîp de, "öyle saymayı, var saymayı" bir çeşit şifâ olarak görebiliyor.

1.1.2.1. Bıkkınlık ve Teselli

Sürgünün en lüks şartlarda olanı bile insanı kayıt altına alır. Ziya Gökâlîp gibi araştırmaktan, okumaktan, sevdiği konularda tartışmaktan büyük haz duyan ve "kitaba yakın" olması gereken bir aydın için ise sürgün çok daha engelleyicidir.

Eşine yazdığı 13 Kânûnisânî 1336 tarihli mektuptan aldığımız “(...) son derece rahatım. Zaten kaygısız bir adamım. Kendi kendimi boş yere sıkmam. Mihneti zevk yapabilirim. (...) Duygusuz değilim; fakat heyecanlarımın esiri de değilim.” ifadeleri, çok yakın tarihli başka mektuplarında açıkça dile getirdiği sabırsızlık ve bıkkınlık halleri de gösteriyor ki, Gökâlîp, bir yandan yakınlarına teselli vermeye çalışırken bir yandan da kendi kendine telkinlerde bulunma ihtiyacı duymaktadır.

Özellikle Malta’da –daha az bir zaman tutulduğu Limni’de de öyledir- zamanının çoğunu okumak, okudukları üzerinde fikir yürütmek ve halhamur ettiği düşüncelerini sürgün arkadaşlarına –bir çeşit serbest üniversite havasında- konferans/ders mahiyetinde aktarmak, Ziya Gökâlîp için mükemmel bir fırsat olmuştur. Çeşitli mektuplarında karşımıza çıkan “vaktim hep ilimle geçiyor. Günler saat gibi, haftalar gün gibi olmuş. Vakitler âdetâ kanatlanmış...”; “Günlerim su gibi akıp geçiyor. Kendimi derslerle, konferanslarla meşgul ediyorum. Sıkılacak boş zamanım yoktur.”; “Okumak, okutmak, konuşmak gibi birçok işlerim var. Boş durmak düşünmek demektir. Düşünmemek için boş durmuyorum.” vb sözleri, ailesine teselli vermek amacını güden bir tarafı da olsa, onun, meşguliyeti gerçek bir sığınak olarak seçtiğinin de göstergesidir.

Girit’ten başlayıp, Trablus, Balkan, Çanakkale, İstiklâl Harplerinde gösterdiği yüzüyle medeniyet, Türk aydınında derin bir güvensizlik yaratmış; Tanzimat öncesinden beri gelişerek devam eden asrileşme hamlelerine devam edip etmeme konusunda bile tereddütler yaratmıştır. Özellikle 1910-1935 arasındaki yirmi beş yılın edebî eserlerinde bu tereddüdü rahatça görebiliriz. Gökâlîp, “Ben artık şehirden nefret ediyorum. Yakında inşaallah kavuşursak, şehirlerden uzak ormanlı, ırmaklı, yeşil bir köyde ömür geçirelim. Medeniyet yalanmış. Zulümden, vahşetten ibaretmiş. İşte bugün o da yaptıklarının cezası olarak yıkılıyor.” diyor. Onun bu sözleri, aşağı yukarı aynı tarihlerde Mehmed Akif’in şiirlerinde yer alan “Medeniyet denilen tek dişi kalmış canavar”, “Tükürün maskeli vicdânına asrın, tükürün!”, “Medeniyet denilen kahpe, hakikat, yüz­süz.” gibi ifadelerle yan yana konulursa, o devir aydınının ruh hâli ortaklığı -başka örnekleri de çoktur- kolayca anlaşılır.

“Ben artık şehirden nefret ediyorum. Yakında inşaallah kavuşursak, şehirlerden uzak ormanlı, ırmaklı, yeşil bir köyde ömür geçirelim. Medeniyet yalanmış. Zulümden, vahşetten ibaretmiş. İşte bugün o da yaptıklarının cezası olarak yıkılıyor.”

Mektuplarda epeyce örneği var; Gökâl, kendi kendini ve etrafını teselli etmede de mahirdir: “Bıldırın, kırlangıç, leylek gibi kuşlar kışın sıcak yerlere göç ederler; fakat yurtlarını, yuvalarını hiç unutmazlar. İlkbahar gelir gelmez yurtlarına, yuvalarına dönerler. Ben de o gurbetçi kuşlar gibi, kışı geçirmek üzere bu sıcak adaya geldim. Aklım, fikrim hep yurdumda, yuvamdadır. Millî saadetimizin ilkbaharı gelir gelmez yurduma, yuvama koşacağım.” sözlerinde, ferdî huzurun ancak “millî saadet”le mümkün olabileceği düşüncesini ortaya koyan Gökâl, ferdî huzuru bir taraftan da aile saadetine bağlamaktadır: “İnsan her türlü mahrumluklara katlanabiliyor; fakat sevdiklerinde uzak yaşamaya dayanamıyor. Bugün bilmem bu dertleri neden deştim? Yine teselliye gelelim: Ayrılık, beraberlikte saadeti iyi anlamak içindir. (...) Gönlüme vecd (coşkunluk, canlılık) veren, yine kavuşmamız ümididir.”

1.1.2.2. Yeşilköy Hayâlî

Esirlik sonrasında sakin, yeşil ve huzurlu bir yerde yaşamayı hayal eden Gökâl, Limni ve Malta’da da tabiat güzelliklerine, açık havaya, huzurlu kırlara sığınma ihtiyacı duymuştur. Bu, aslında, “... tabiatın açık ve gizli güzelliklerini görüp keşfederek sürgün hayatının kötü şartlarını, tabiatın güzellikleri ile telâfiye çalış”maktır. Limni’ye götürülüşünün haftasında Seniha ve Hürriyet Hanımlara yazdığı ortak mektupta “Hava saf, tabîî manzaralar güzel, her taraf yeşil... Önümüzde denizin karaya girmesiyle husûle gelen bir haliç, tıpkı gümüş bir ırmak gibi parlıyor. Akşamları inek ve at sürüleri bu halici geçerek karşı yakadaki çiftliğe gidiyor. Uzakta köyler, daha ileride yeşil tepeler... Hâsılı güzel bir sayfiye âlemi. Şen, şâîr bir hayat yaşıyoruz.” Ve ya, 26 Haziran 1335 / 1919 tarihli mektubundaki “Etrafımızda renk renk kır çiçekleri açılıyor. Önümüzde koyun sürüleri otlanıyor. Küçük tarla kuşlarının ötüşlerini dinliyoruz. Hâsılı güzel bir tabiatın çerçevesinde yaşıyoruz. Kırdan, dağlarla deniz arasında barakalardan, çadırlardan yapılmış bir dârülfünûn... İşte bizim şimdiki me’vâmız (meskenimiz, yerimiz).” şeklinde yaptığı tasvirler, daha sonra benliğine yerleşecek olan *yeşilköy* hayâlinin başlangıcı gibidir.

Servet-i Fünun sanatçıları, içinde yaşadıkları devirden kurtulmak düşüncesiyle, uzak diyarlara göçmeyi ve oralarda huzur içinde yaşamayı arzulamışlar, bu arzuları gerçekleşmeyince Manisa’nın Sarıçam köyüne yerleşmeyi düşünmüşlerdi. Ancak bunu gerçekleştirilemeyince *yeşilyurt* adını verdikleri hayalî bir yer/bir çeşit sığınak yarattılar. Ahmed Hâşim’in *O Belde’si* de “dünya ile ay arasında, aya biraz daha yakın” bir yerdî. O da bir sığınaktı aslında.

Servet-i Fünun topluluğu teşekkül ettiği zaman Ziya Gökâl yirmi yaşındaydı. Onların sanat dünyasına hâkim oldukları yıllar, Ziya Gökâl’in de edebî şahsiyetinin teşekkül etmekte olduğu yıllardı. Servet-i Fünuncular’ın “sılada gurbet” duyguları yaşamalarına karşılık, Gökâl, üstelik bir de sürgün olarak gurbet hayatı yaşamış; belki de gönlünün bir yerinde izi kalmış olan “*Yeşilyurt*”u da hatırlayarak -belki

biraz daha reel bir mekân olmak üzere- bir *yeşilköy* hayal etmiştir. Birçok mektubunda sözünü ettiği bu yer, ailece gidip yerleşmek istediği, kalan ömrünü geçirmeyi arzuladığı bir köydür. Vecihe Hanım'a yazdığı 23 Ağustos 1336 / 1920 tarihli mektup, esirlik bittikten sonra tümüyle münzevî bir hayat yaşamak istediğini gösteriyor: "Ben, artık büyük şehirlerden nefret ediyorum. Yeşil bir köyde, yahut küçük bir kasabada münzevî bir yuva yaparız. Çocuklarımızı okutur, terbiye ederiz. Evimizde küçük bir bahçemiz olur. Yemiş ağaçları, çiçekler, sebzeler yetiştiririz. Kümeste tavuklarımız, hindilerimiz yumurtlarlar. Arı kovanlarımız bize bal hazırlar. (...) Türkân kuzularla oynar. Hürriyet'le Seniha derslerine çalışırlar. Yemeğimizi bahçede yeriz. Çayımızı kırdı bir ağaç altında içeriz."

Gerek *yeşilyurt*, gerekse *O Belde* tümüyle "muhayyel"di. Yukarıya aldığımız metin, Ziya Gökalp'in, yeryüzünde bir huzur köşesi aradığının işaretidir. Evet, bir yer hayal ediyor; fakat orada çocuklarını okutup eğitecek. Ev, evin bahçesi, meyve ağaçları, sebzeler; kümeste tavuklar, hindiler; arı kovanları, kuzular, Türkân kuzularla oynuyor... Fikret'in *yeşilyurt şiirlerinde* de köy vardır. Fakat Fikret, o köye karışmayı, içinde yaşamayı değil de güzelliğini uzaktan seyretmeyi ister daha çok. Gökalp, köye karışmak, orada yaşamak istiyor. Çocuklarını o hayatın içinde yetiştirmek istiyor.

Ziya Gökalp, hayal ettiği köyün ana unsurlarını sayıp dökmekte ısrarlıdır: Yeşillik ve ağaçlar, çiçekler, kuşlar başta olmak üzere hayvanlar; dağ-bayır, tarla, bahçe, orman; sürü ve çoban; göl, ırmak, su, değirmen... Bu sayıp dökmenin, şahsî özlemler yanında eşine ve çocuklarına güzel bir gelecek ümidi aşlamak maksatlı olduğunu söyleyebiliriz.

Hayalinde yarattığı ve eşine, çocuklarına da benimsettiği *yeşil köyün* başka bir adı da "*tatlı yurt*"tur. Oraya bazan göklerde uçan, bazan denizlerde yüzen bir peri arabasıyla gidilip gelinir! Burada, Gökalp'in şair gönlünün -ki onun çoğu şiiri gönlünden daha fazla kafasının eseridir- öne çıktığı görülüyor:

"Kalbim ne kadar metinse, gönlüm o kadar rakîk (hassas, nârin)tir. Birisi kaya gibi sarsılmaz, ötekisi gözyaşı gibi coşmağa hazırdır. Birisi imandan yapılmış, ötekisi muhabbetten dökülmüş... Hülasa birisi Gökalp, ötekisi Ziya. İşte ben böyle bir adamım. Metanetim kadar zaafım da var. Hülyalarım bu zaafıların tecellileridir. (...) Ne kadar zayıf olduğumu mektup almadığım zamanlar görebilirsiniz. Hasret,

Kalbim ne kadar metinse, gönlüm o kadar rakîk (hassas, nârin) tir. Birisi kaya gibi sarsılmaz, ötekisi gözyaşı gibi coşmağa hazırdır. Birisi imandan yapılmış, ötekisi muhabbetten dökülmüş... Hülasa birisi Gökalp, ötekisi Ziya.

iştıyak, tahassür: İşte zaafımın muhtelif adları bunlardır. Ayrılığa dayanamıyorum. Bundan dolayıdır ki ruhumun gizli bir köşesinde Yeşilköy'ü yarattım. Onu her gün süslemekle meşgulüm. Günde birkaç saat seninle ve çocuklarımızla beraber bu tatlı yurttta yaşıyorum. Bu yaşamakta olduğum bir romandır. Belki bir peri masalıdır; çünkü oraya gidip gelmek için bir peri arabasına biniyorum. Bu arabayı bazan gökte uçuruyorum, bazan denizde yüzdürüyorum. (...) Vâkıa bu bir çocukluk... Fakat hasretli gönlümün bu çocukluğa ihtiyacı var."

1.2. İrade Adamı

Ziya Gökalp, gençliğinden itibaren çeşitli baskılarla, suçlamalarla, dışlamalarla karşılaştı. Hapse atıldı, idamın eşiğinden döndü, sürgüne gönderildi; çoluğundan çocuğundan, evinden barkından yıllarca uzak yaşadı. Bunaldığı ve direncinin azaldığı, sıkıntılarını zaman zaman abarttığı da oldu. Fakat o, her türlü zorluğa direnebilecek bir iradeye sahipti. "Bence, felâket, yalnız mağlup ettiği insanları kedere mahkûm edebilir." sözü de gösteriyor ki, bu iradenin aynı zamanda felsefi bir temeli de vardır.

Sürgünün en lüks şartlarda olanı bile insanı kayıt altına alır; şairin "Rü'yalara sansür koyacaklar, bir gün" dediği gibi, hep şüphenin kontrolünde tutar. Ziya Gökalp gibi araştırmaktan, okumaktan, sevdiği konularda tartışmaktan büyük haz duyan ve "kitaba yakın" olması gereken bir aydın için ise sürgün çok daha engelleyicidir. Eşine yazdığı 13 Kânûnevvel 1336/ 1920 tarihli mektuptan aldığımız "(...) son derece rahatım. Zaten kaygısız bir adamım. Kendi kendimi boş yere sıkmam. Mihneti zevk yapabilirim. (...) Duygusuz değilim; fakat heyecanlarımın esiri de değilim." ifadeleri, çok yakın tarihli başka mektuplarında açıkça dile getirdiği sabırsızlık ve bıkkınlık hâlleri de gösteriyor ki, Gökalp, bir yandan yakınlarına teselli vermeye çalışırken bir yandan da kendi kendine telkinlerde bulunma ihtiyacı duymaktadır.

Vecihe Hanım, gazetelerde yer alan bazı haberlerden, diğer Malta sürgünlerinin kendi ailelerine yazdıkları mektuplar vasıtasıyla etrafa yayılan yalan yanlış bilgilerden ve bu tür durumlarda her zaman karşılaşılan dedikodulardan dolayı endişelenmiş ve eşine "herkes Malta'dan şikâyet ettiği hâlde sen güzelliklerini yazıyorsun" diye serzenmiştir. Buna cevaben, kendisinin her gittiği yerin yalnız güzelliklerini gördüğü için sıhhatinin iyi olduğunu; insan sağlığının yalnız gıdaya, havaya ışığa değil, kalp şenliğine, gönlünün ferahlığına da muhtaç bulunduğunu söyleyerek, onu teselli etmeye çalışmıştır. Bu mektuptan yaklaşık bir yıl sonra yine eşine yazdığı mektupta da aynı görüşü -felsefi bir hava da vererek- tekrarlar:

"İnsan her arzu ettiği şeye nâil olamaz; fakat her nâil olduğu şeyi arzu edebilir. Hayatı istediğim gibi görmek elimdedir. Kederden meserret çıkarabilirim. Esareti hürriyete tebdil edebilirim. Madem ki arzu ettiğim gibi düşünebiliyorum, istediğim gibi hissetmeğe muktedirim; o hâlde hürüm. Madem ki kendimi mes'ud telakki ediyorum, o hâlde mes'udum."

Bu daha yumuşak ve felsefe ağırlıklı ifadeler yanında, bir ruh keskinliğini, direnişi, baş kaldırmayı gösteren ifadeler de hayli çoktur. Bunlarda Gökalp'in dava adamı yüzü açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır:

“Deniz kenarında bir yalçın kaya gibiyim. Dalgalar bana tesir edemez.”

“Demek istiyorum ki, ben şimdi Ergenekon'dayım. Hakiki hayatım size kavuşunca başlayacak. Felâket insana geçmiş saadetlerin kıymetini anlatıyor.”

“Madem ki ilim var, mefkûre var, bu ikisi de ileri gidiyor, o hâlde insanıyet gittikçe daha iyi olacak. Bir gün gelecek ki hürriyet istibdâdi yenecek. Adalet zulme galebe çalacak.”

“Mesela ben kalp gözü ile görüyorum ki milletimiz kurtulacak. (...) Milletimiz gibi, vatanımız gibi ben de hür olacağım.”

“Kedere kapılmak, metânetlilerin nazarında bir nevi ahlâksızlıktır. Evet, hakikî ahlâk, felâket arttıkça metâneti arttırmayı icab ettirir.”

“Akıl aldanabilir, iman aldanmaz. İman da insana mefkûreden gelir. Akarsu haram götürmez derler. Bunun gibi, coşkun milletler de zulme razı olamazlar. Durgun bir su nasıl kokar bozulursa, durgun bir millet de onun gibi zulme boyun eğebilir. Türk milleti de durgun zamanında çok zulme boyun eğdi; fakat bugün artık mefkûre ile coşkun bir hâle gelmiştir.”

1.3.Düşünen Adam

İnsanın fikir ve duygu dünyası, yakından uzağa, birçok yetiştirici faktör sayesinde teşekkül eder, gelişir, asıl karakterini kazanır. Bu faktörler arasında, “yetiştirilmiş insanların tesirleri” önemli bir yer tutar. Ziya Gökalp de başta babası olmak üzere, karşılaştığı yetiştirilmiş/okumuş insanlardan çeşitli derecelerde etkilenmiştir.

Evinde bulundurduğu kitaplarla onu daha çocukken kitapla tanıştıran, ona “vatan şairi” ve “hürriyet kahramanı” Nâmık Kemâl'i örnek gösteren babası Mehmed Tevfik Efendi, bir yandan da hem Doğuyu hem Batıyı öğrenmesi ve mecz etmesi konusunda hazırlıklar yapmıştır: “Daha, on dördüme yeni giriyordum. Bir gün babam bir dostuyla konuşuyordu. Dostu ona, benim okumaya olan merakımdan bahsetti. Tahsil için Avrupa'ya gönderilirimsem memlekete bir âlim yetişebileceğini

İnsan her arzu ettiği şeye nâil olamaz; fakat her nâil olduğu şeyi arzu edebilir. Hayatı istediğim gibi görmek elimdedir. Kederden meserret çıkarabilirim. Esareti hürriyete tebdil edebilirim. Madem ki arzu ettiğim gibi düşünebiliyorum, istediğim gibi hissetmeğe muktedirim; o hâlde hürüm.

Ziya Gökalp, okumanın ne demek olduğunu çok iyi bilen, düşünce ve ideallerin ancak iyi yetişmiş insanlar tarafından yaşatılıp geliştirilebileceğini düşünen bir aydın olarak, kendi çocuklarının iyi yetişmesini de çok istemiş, esir kampındayken bile bunun için çaba göstermiştir.

söyledi. Babam dedi ki “Tahsil için Avrupa’ya giden gençler yalnız Avrupa ilimlerini öğrenebilirler. Millî bilgilerimizden bihaber kalırlar. Medreseye girenler de iyi hocalar bulurlarsa, dinî ve millî irfanımıza az çok vakıf olabilirler. Fakat, bunlar da Avrupa ilimlerinden mahrum kalırlar. Bence memleketimize en faydeli âlimler, bizim için mustacilen bilinmesi lazım olan hakikatleri bilenlerdir. Bu hakikatlerse ne Avrupa ilimlerinde; ne de millî bilgilerimizde tam olarak mevcut değildir. Gençlerimiz, bir taraftan Fransızca’yı diğer taraftan Arabî ve Farişîyi iyi öğrenmeli! Ondan sonra, hem garp ilimlerine hem şark bilgilerine mükemmelen vakıf olmalı! Sonra da, bunların mukayese ve telifiyle muhtaç olduğu büyük hakikatleri meydana çıkarmalıdır. İşte, eğer ömrüm vefa ederse, ben Ziya’yı bu surette yetiştirmeye çalışacağım.”

Bu uzun alıntı, Gökalp’in okuma, araştırma cehdinin ne zaman başladığını ve nereden kaynaklandığı izah için yeterlidir. Bu temelin üstüne daha sonra konular, bu cehdin ana karakterini tamamlayıcı bir rol oynamıştır.

Gökalp “düşünen adam” karakteriyle, bir eğitimcidir, filozof, bilim adamı, mefkûre adamı, bir hürriyet tutkunudur. Mektuplarında, özellikle

çocuklarını eğitmeye, onlara uzaklardan ders verirken bir yandan da bir çeşit hayat yorumu yapmaya çalışır. Zaman zaman üniversite kürsüsündeymiş gibi bilimsel değerlendirmelere giriş yaparak; insanın bir ülkeye sahip olması gerektiğini ve hürriyetsiz yaşanamayacağını heyecanla ve sık sık tekrarlar.

1.3.1.Eğitimci Bir Baba

Bu mektuplara göre, eğitimin merkez değeri çocuktur: “Bir milletin istikbâli, çocuklarının tahsil ve terbiyesine tâbî’dir.”

Durumu böyle tespit eden Gökalp, ülkenin içinde bulunduğu durumdan dolayı okul hayatları düzenli olmadığından, çocukların “öğrenme” konusunda sıkıntı çektiklerini, fakat “eğitim”e gelince, milletin karşı karşıya geldiği buhranların okulda görecekleri derslerden daha eğitici olduğunu düşünmektedir.

Ziya Gökalp, okumanın ne demek olduğunu çok iyi bilen, düşünce ve ideallerin ancak iyi yetişmiş insanlar tarafından yaşatılıp geliştirilebileceğini düşünen bir aydın olarak, kendi çocuklarının iyi yetişmesini de çok istemiş, esir

kampındayken bile bunun için çaba göstermiştir. Bunu, üstten üstten konuşmak yerine, âdetâ çocuklaşarak yapması, onun gerçek bir eğitimci olduğunu tartışmasız ortaya koymaktadır: “Dün mâî bir kuş geldi, pencerenin eşiğinde durdu, ötmeğe başladı. Kuş diliyle diyordu ki Türkân’ın yanından geliyorum. Bahçe’de İkbâl’le oynuyordu. Oyuncakları bebekleri yoktu. Kendi kendine bir türkü söylüyordu. Bu türküyü ezberledim. İşte şudur diyerek bu sözleri söyledi:

*Bugün pencerenin önündeydik hep,
bekledik postadan ablam gelecek.*

*Ablam boynu bükük döndü postadan
Dedi, ‘Vapur yarın akşam gelecek!*

...

*Sererek seccade bir namaz kıldım,
Diyorlar ki namaz kılsam gelecek!*

...

*Yüce Tanrı! çabuk, babamı gönder!
O gelirse eve bayram gelecek!*

Kuş bana Hürriyet’in, Fatma’nın türkülerini de söyledi; fakat hepsini yazmağa kâğıtta yer yok. Daima kuşlarla, çiçeklerle size dâir konuşuyorum Yıldızlardan, aydan sizi soruyorum. Rüzgârlardan, bulutlardan selâminiz bekliyorum. Ben de bunların hepsiyle size selâmlar gönderiyorum. Bilmem dillerinden anlıyor musunuz?”

Gökalp’e göre, çocuklar ders çalışırken ondan bir eğlence gibi, bir oyun gibi hoşlanmalıdır. Edebiyat, şiir, resim, din ve ahlak dersleri insanda heyecan yaratan derslerdir. Bunlar insana ruh güzelliği ve ahlâk temizliği de verir. Ne var ki bizde din ve ahlâk dersleri kendi özelliklerine uygun şekilde okutulamadığı için, çocuklara Allah sevgisi de, mefkûre de yeteri kadar verilememektedir. O zaman bu görev de edebiyata, edebiyatın malzemelerinden olan ilahilere, destanlara düşer.

Bu mektup, o tarihte 18, 12 ve 2 yaşındaki üç kızına yazılıyor. Bu bir fırsat eğitimidir. Gökalp bunu sık sık yapar. Henüz iki yaşındaki küçük kızı Türkân Hanım’a yazdığı Yeniverdala, 25 Kânunısâni 1336/1920 tarihli mektubundaki “Annemi eğlendirdiğin için seni çok seviyorum. Sen orada benim canlı bir mektubum gibisin. Daima annene, ablalarına benim gönlümdeki duyguları haber veriyorsun.” cümleleri de -çocuğa annesine nasıl davranması gerektiğini telkin bakımından-fırsat eğitiminin iyi bir örneğidir.

Kızı Seniha Hanım’a yazdığı Polverista, 7 Nisan 1337/1921 tarihli mektubundaki “Türkân’ı hem çok seviyorsunuz, hem de yaramazlığından şikâyet ediyorsunuz. Eğer yaramazlığı, oyunu çok sevmesi ise buna yaramazlık demek doğru değildir.

Çünkü
“erkekler maddî
medeniyeti”
meydana
getirebildikleri
için top-tüfek,
uçak vb. savaş
araçlarını
yapabiliyorlar.
Medeniyetin
ruhumuzu,
vicdanımızı,
manevî tarafımızı
yükselten manevî
tarafını ise
ancak kadınlar
meydana
getirebilirler.

Oyun, çocuk için hayatın ıcraklığıdır. İctimaî hayatta her ne varsa, çocuk onu taklit eder.” tespiti, onun, bugün de geçerli bir çocuk eğitimi anlayışına sahip olduğunu göstermektedir.

Çocuğu eğitecek insanların başında -anne olarak- kadın gelir. Hatta kadının görevi sadece çocuklarını eğitmekle de bitmez. «Milleti terbiye etmek, erkekleri doğru yola sevk etmek de onların vazifesidir. Matbûat, meclis, hükûmet yalnız erkeklerin elinde bulunduğu için dünya hiçbir zaman muharebeden, kavgadan, gürültüden kurtulamıyor. Halbuki kadınlar da bu kuvvetlere iştirak edecek olursa, her işte şiddetten ziyade şefkat hâkim olur. Avrupa, Umumi Harp’ten evvel kadınlara hukuk vermiş olsaydı, insaniyet için büyük bir felâket olan bu harp vuku bulmazdı.”

Çocukların eğitimi gibi, kadınların eğitimi de çok önemlidir. Eğer kadın iyi eğitilirse, onlar da erkekler kadar tahsil görürse, yeni bir hayat kurma şansımız doğar. Kadınlar eğitimsiz kalır da medeniyet sadece erkeklerin elinde gelişirse, bu medeniyet kalpsiz olur, şefkatsiz ve merhametsiz olur. Çünkü “erkekler maddî medeniyeti” meydana

getirebildikleri için top-tüfek, uçak vb. savaş araçlarını yapabiliyorlar. Medeniyetin ruhumuzu, vicdanımızı, manevî tarafımızı yükselten manevî tarafını ise ancak kadınlar meydana getirebilirler.

Kadın, aileyi kurar, ayakta tutar. Aile millî cemiyetin temeli olduğuna göre, “...millet de kadının eseri demektir. Bizde kadınlar iyi tahsil görmedikleri için aile yükselemiyor. Aile yükselemeyince millet de geride kalıyor. O hâlde terakkinin başı kadın terbiyesidir; kızların iyi yetiştirilmesidir. Bütün ıslahat her şeyden evvel kız mekteplerinden başlamalıdır. Kızların iyi terbiye edilmesi, bir milleti yeniden ihyâ edebilir. Çünkü iyi kadın iyi aileyi vücuda getirir. İyi aileden de iyi millet doğar.”

Kadının, aileyi kurup yükseltebilmesi için, iyi bir eğitim görmesi gerekir. Bunun da yollarından biri onların doğru kaynaklara yönlendirilmeleri şarttır. Gökalp, kızları Seniha, Hürriyet ve Türkân Hanım’a yazdığı Polverista, 13 Teşrinisânî 1335/1919 tarihli mektubunda, okumanın önemini vurgulayarak, okulda iyi çalışmalarını tembihliyor ve diyor ki: “Siz mektepte iyi çalışırsanız, eski milletlerin dâhîleri tarafından yazılan bu kitapları okuyabileceksiniz. Büyük adamların fikirleri de büyüktür. Daima yüksek ruhlu insanların eserlerini okumalısınız; çünkü küçük adamlar da, fena insanlar da kitap yazmışlardır. Bunları okumakla insan yükselmez;

bilakis alçılır ve küçülür. Malumatın da iyisi kötüsü vardır. Kitaplar da faydalı ve zararlı diye iki kısımdır. Her malumatlı adamın ahlâklı olmaması bundandır. (...) İlim ağacının yemişi ahlâktır. Acı yemiş veren ağaçla ahlâkı bozan fikirler ve felsefeler arasında hiçbir fark yoktur. Din de ilim gibi, kıymeti yemişinden belli olan bir ağaçtır. Din ağacının yemişi de ahlâktır.”

Gökalp, çocuklarının eğitiminin yarıda kalmasından rahatsızlık duymuş, mektuplarında bu rahatsızlığını sık sık dile getirmiştir. Ayrıca, çok kötü bir zamanda, harp şartlarının insanları çeşitli yönlerden bunalttığı, özellikle ahlâkî değerlerin iyice aşındığı bir zamanda çoluk çocuğunun başında bulunamamaktan şikâyetçidir. Ona göre, sürgüne gönderilmesinin en kötü sonuçlarından biri budur: “Maddeten sıkılmamı icab ettirecek hiçbir sebep yok; fakat sizlerden ayrı bulunmak, terbiyenize tahsilinize rehberlik edememek rûhumu üzüyor. Tam sizin fikrinizi açacak, ruhlarını nurlandıracak bir sırada beni sizden ayırdılar. Bilmem ki o ahlaksız muhitlerde doğru yolu kendi kendinize bulabilecek misiniz!” Ülkenin her yönden tehlikelerle karşı karşıya bulunduğu, milletin de tam anlamıyla gelecek kaygısı yaşadığı bir ortamda, baba olarak duyduğu rahatsızlık ile mefkûreci bir aydın olarak yaşadığı büyük huzursuzluk, hem ailevî hem de millî bir endişeye, esaslı bir gelecek kaygısına dönüşmektedir.

Bu endişe, mektuplarına sinmiş vaziyettedir; fakat bunu sık sık dile getirmiş olmasına rağmen, meydana gelen olayların, yapılan büyük hataların insanın ders almasını sağlayacağını düşünmek gibi esaslı teselli kaynakları da bulmuştur Gökalp: “Ömrümün bir senesi böyle boşu boşuna geçti. Çocuklarıma terbiye vereceğim bir sırada, onlardan uzağa atıldım. Vâkıa bu gün en iyi mürebbî zamandır. Öyle vâkıalar cereyan ediyor ki en duygusuz ruhlara bile mefkûre verebilir. Bu zamanın bütün çocukları başka hislerle, başka fikirlerle yetişecek. Millî felâketlerin uyandırdığı ruhları en iyi terbiyeciler uyandıramaz. Bu cihetleri düşününce sizin de duygusuz ve fikirsiz kalmayacağınıza hükmederek teselli buluyorum.”

Gökalp’in bu mektuplardaki esas tutumu, seviyelerine uygun öğütlerle çocuklarını yetiştirmektir. Ancak zaman zaman onlarla Türkiye’nin geleceği, millî kültür, ilim ve medeniyet konusunda neler yapılması gerektiği konusunda tartıştığı da olur. Bunu, eğitimciliğinin önemli bir özelliği olarak değerlendirmek gerekir. Üç kızına ortak yazdığı 6 Teşrinisani 1335/1919 tarihli mektubundan aldığımız aşağıdaki görüşler, sürgün sonrası tamamlayıp yayımlayacağı Türkçülüğün Esasları kitabının habercisidir:

“Bugün her Türk’e Fransızca, İngilizce gibi lisanlardan birini bilmek lâzımdır; çünkü ilme dair kitaplar henüz lisanımızda kâfi derecede yok. Bu lisanlardan birini bilmeyen, ne ilimde, ne edebiyatta, ne de başka bir hünerde ilerleyemez. Biz medeniyetçe Avrupalı, harsça Türk olmalıyız. Hars, dinî, ahlâkî, bedîî duygularla lisandan ibarettir. Hars halktan alınır. Bundan dolayıdır ki eski yazı dilini bırakarak, şimdi halkın konuştuğu gibi yazıyoruz. Yeni hikâyelerimizi halkın masallarından,

Biz medeniyetçe
Avrupalı, harsça
Türk olmalıyız.
Hars, dinî, ahlakî,
bedîî duygularla
lisandan ibarettir.
Hars halktan
alınır.

yeni şiirlerimizi halkın koşmalarından çıkarıyoruz. (Ahlakta ve dinde de halkla beraber olmalıyız. Halkın iyi gördüğü şeyi Hak da iyi görür; fakat medeniyete gelince bunu kat'iyen halktan alamayız; çünkü medeniyet ilimdir, fendir, sanayidir. O hâlde medeniyeti ilimde, fende ve sanayide çok ileri gitmiş memleketlerden, yani Avrupa'dan almak icap ediyor. (...) Biz Türk ve Müslüman kalmak şartıyla Avrupalı bir millet olmaya çalışmalıyız. Gayemiz, Avrupa medeniyeti içinde bir Türk harsı yapmaktır.)"

1.3.2.Filozof-Mütefekkir

Ziya Gökalp, çocuk denecek yaşta fikir sancıları çekmiş; kafasına takılan birçok soruya karıştırdığı kitaplarda da doyurucu bir cevap bulamamanın huzursuzluğunu yaşamış ve bu yüzden hayatına son vermeye bile teşebbüs etmiş bir insandır. Yıllar sonra Necip Fazıl'ın "Bir fikir ki, sıcak yarada kezzap/Bir fikir ki, beyin zarında sülük./Selâm, selâm sana haşmetli azap; / Yandıkça gelişen tılsımlı kütük" mısralarıyla anlatacağı *fikir çilesi*, onun hayatını yoğuran çok önemli bir "şahsiyet inşa unsuru"dur. "Ben içtimaî hakikatleri bulabilmek için 25-30 sene kafa patlattım." ve "Bütün suallerime cevap verecek bir filozof, bir âlim bulmak için çok çalıştım. Bunu da maatteessüf bulamadım. O zaman her meseleyi kendi kendime halletmeye, zihnimde doğan her suale kendim bir cevap bulmaya çalıştım. Bu yolda çok zahmetler çektim; hâlbuki müşkilleri soracak bir hoca bulsaydım, zihnimi bu kadar yormayacaktım." sözleriyle özetlediği tefekkür macerası, bu mektupların birçoğunda açık bir şekilde karşımıza çıkar.

Bu maceranın özü; öğrenmek, bilgiyi aramak, doğrunun peşinden koşmak, sadece kendisi için değil ailesi ve hatta bütün milleti için de düşündürmektir. "Düşünmek için düşünmek" gibi bir lüksü yoktur. Görüşlerinden geniş bir şekilde yararlandığı E. Durkheim, "Sosyoloji, insanlığın acılarını dindirmeye yaramazsa bir saatlik emeğe değmez." demişti. "Bir felsefenin kıymeti, bir taraftan müspet ilimlerle hemahenk olmasının derecesiyle, diğer cihetten ruhlara büyük ümitler, vecdler, teselliler ve saadetler vermesiyle ölçülür." deyişinden anlaşılıyor ki, Gökalp de felsefeye aynı görevi yüklüyor. Fakat bir yandan da, felsefî meselelerin pek çoğunu kendi kendine hallettiği kanaatiyle, düşüncelerine hayli romantik bir tavırla sahip çıkıyor: "... bütün içtihadlarım, bütün tahkiklerim tamamıyla şahsî oldu. Fikirlerim de evlatlarım gibi benimdir diye büyük bir şefkatle seviyorum." Büyük bir şefkatle sevdiği fikirlerinin kaynağı olan felsefe, insanın dayanıklılığını arttıran "kuvvetli bir sinir ilacı"dır.

Gökalp'in felsefe ile iştigali, bu ana eksen üzerinde ilerler. Aile, cemiyet; medeniyet, kültür; milliyet, din, ahlâk, mefkûre; hürriyet, hak-hukuk; eğitim, ilim... bu düşünüş ekseninin ana duraklarıdır.

➤ İlim, Kültür ve Medeniyet

Fikrî eserlerinde ve şiirlerinde olduğu gibi, mektuplarında da ilim-kültür, medeniyet-kültür ilişkilerini ve bunlar arasındaki ilişkileri tartışmaktan hoşlanan Gökalp, ilim ile kültürün/medeniyetle harsın/millî ile beynelmilelin “mefkûrevî” bir değerlendirmesini yapmıştır:

“Yanlış ilim, cehaletten daha fenadır. Mesela bizim cahil köylülerimiz herhalde züppe âlimlerden çok ahlâklıdır. Ona vatanın, milletin ne demek olduğunu kimse öğretmemiş; fakat duygusu ile, hissi ile ötekilerden daha iyi bilir. Demek ki doğru duygu yanlış bilgiye müreccahtır. Fakat bir adamda doğru duygu ile doğru bilgi birleşirse onun ruhu tamamıyla sağlam olur. İşte tahsilde terbiyede esas bu olmalıdır. Kafaları bilgili, fakat kalpleri duygusuz adamlar, acı yemişe benzer. Rengi güzel, fakat lezzeti çirkin. İnsanda asıl olan duygudur. Fikirler, bilgiler duyguların elbisesi, ziynetleridir. Nasıl çirkin adamlar süslerle, ziynetlerle çirkinliklerini kapatmağa çalışırsa, fena duygulu adamlar da güzel fikirlerle bu derûnî çirkinliklerini örtmeğe çalışırlar.”

Medeniyet ve kültürün birbiriyle kaynaştırılması gerekir. Eğer bu kaynaşma sağlanmazsa medeniyetten beklenenler gerçekleşmez: “... medeniyet hars ağacına aşılınmadıkça bütün çiçeklerini açamaz. Hars ağacının kökleri milletin bağrında, kalbinde, ruhundadır. Medeniyet başkalarının bahçesinde ya çiçek hâlinde koparılır, o zaman ömrü süreksiz olur; yahut bir aşı kalemi suretinde kesilerek hars ağacına aşılır, o zaman ömrü daimî olur ve her türlü çiçeklerini ve yemişlerini bizim bahçemizde de vücuda getirir.”

Ziya Gökalp, her şeye rağmen ve ne pahasına olursa olsun Batılılaşmak gibi bir düşünceye sahip değildir. O bilir ki “Medeniyet iki yüzlü bir acüzedir. Doğruyu da o söyler, yalanı da o icad eder.” Dolayısıyla, medeniyetin doğruyu mu söylediğini, yoksa yalan mı ürettiğini anlamak, ayırt etmek önemlidir.

➤ Aile, Cemiyet, Millet

Gökalp’e göre, aile birliği ülkelerin en küçüğü, fakat en eskisi ve en içten olanıdır. İnsan bir arada yaşamının, birlik olmanın zevkini önce ailede tadar. Bu zevk, örnek teşkil ederek millet sevgisinin de kaynağı olur.

Fikrin tekâmülü, mefkûrenin teşekkülü için cemiyet hayatı sayesinde mümkün olabilir: “Bir adam tek başına bir mefkûre duygusu icad edemez. Cemiyet hangi fikri mukaddes tanır, o mefkûre olur; cemiyet hangi kaideyi mukaddes tanır, o vazife olur. Aynı zamanda, bir adam kendi başına hiçbir hakikat yaratamaz. Hakikat, cemiyetin doğru olduğuna inandığı fikirlerdir. O hâlde çocuklar ahlâkî mefkûreleri ve vazifeleri, ilmî ve dinî hakikatleri, bedîî zevkleri ancak cemiyet hâlinde alabilirler. Çocukların cemiyet hâli ise mekteptir.” Bu sözler, Gökalp’in cemiyet hayatına ve çocukların birlikte yaşama alışkanlığı kazanmasına verdiği önemi gösterdiği gibi,

Vicdanlarda
din azaldıkça,
mabedlerde
de mü'min az
görülür. (...)
İnsanı mes'ud
eden evvelâ
din, sonra
medeniyettir. Ne
dinsiz medeniyet
bir işe yarar ne
de medeniyetsiz
din.. Bir
memlekette
dinle medeniyet
beraber giderse o
memleket ahali
bahtiyar yaşar.

birlikte yaşama sayesinde kazanacakları temel değerleri de ortaya koyuyor.

Cemiyet hâlinde yaşamak, insanın yetişmesi, gelişmesi, ruhunun yükselmesi bakımından çok önemlidir ama, bu ortam, dedikoduya da pek elverişlidir. Bu da insanın rahatını, huzurunu kaçıtır. 10 Haziran 1336/1920 tarihinde Vecihe Hanım'a, Seniha Hanım'a ve Hürriyet Hanım'a ayrı ayrı yazdığı üç mektupta, dedikodunun huzursuzluk sebebi olduğu, büyük anlaşmazlık ve geçimsizliklerin gereksiz bir sözden çıkmış olabildiği hususları üzerinde durmakta, "ben burada rahat etmek için az konuşuyorum" diyerek, onların da az konuşmalarını öğütlemektedir. Gökalp'e göre, Türklerin belirgin özelliklerinden biri sakin yaşamak ve az konuşmaktır. Anadolu'yu bir cennet yapan da "sükûn ve sükût içinde yaşamak"tır.

➤ Din ve Ahlak

Gökalp, dinin insanlar için en büyük vecd kaynağı olduğunu düşünmüş, bu düşüncesini mektuplarında da sık sık dile getirmiştir. Seniha Hanım'a yazdığı 13 Eylül 1336/1920 tarihli mektubunda, Malta halkının çok dindardığından, pazar günleri kiliselerde iğne atılsa yere düşmeyecek kadar kalabalığın -kadın, çoluk çocuk- dış kapıya kadar diz çöküp oturduğundan bahsettikten sonra sözü bize getiriyor: "Bizde ise gittikçe camiler boşalıyor. Vicdanlarda din azaldıkça, mabedlerde de mü'min az görülür. (...) İnsanı mes'ud eden evvelâ din, sonra medeniyettir. Ne dinsiz medeniyet bir işe yarar ne de medeniyetsiz din.. Bir memlekette dinle medeniyet beraber giderse o memleket ahali bahtiyar yaşar. Bizde ise ne dinî hayat var, ne de medenî maîşet (yaşayış)... Başımıza gelen felâketlerin sebebi budur. (...) Bugünkü medeniyet Avrupa medeniyetidir; fakat Avrupa medeniyetine girerken millî harsımızı muhafaza etmeliyiz. Yani Türk ve Müslüman kalmak, dinimizi ve millî ahlakımızla millî bediiyat ve lisanımızı muhafaza etmek şartıyla Avrupalı olmalıyız. İşte Türkçülük budur. Türkçülük geriye gitmek değil, ileriye gitmektir; fakat şahsiyetimizi muhafaza ederek."

Gökalp, Seniha Hanım'a yazdığı 7 Teşrinievvel 1336/1920 tarihli mektubunda dinî yaşayışımızı Malta'daki durumla karşılaştırıyor: Ona göre, bize Avrupa medeniyeti dinle ilgisi az olanlar tarafından getirildiği için Avrupa medeniyetinin zevk-sefa tarafı daha fazla yer bulmuştur. Dolayısıyla din ile ahlak arasında

çatışmalar olmaktadır. Oysa Malta'ya medeniyet İtalyan papazları tarafından getirildiği için herhangi bir çelişme yoktur. Orada üniversite de papazların elinde olduğundan, ilimle din arasında da herhangi bir çatışmaya rastlanmaz. "... bir yerde ki her şey bir makine gibi muntazam cereyan ediyor, her rûhun içinde medeniyetle ahlâk, dinle ilim barışık ve uygundur, böyle bir yerde düşünmeğe, yani zihnen çırpınmağa ne lüzum kalır?"

Verdiğimiz örnekler, Gökalp'in çok yönlü düşünen, dünyayı iyi anlayan ve onu özellikle çocuklarına iyi anlatmaya çalışan bir aydın olduğunu gösteriyor: "İnsanın kalbi, çiçekler gibi bin bir çeşidi bulunan duyguların bir bahçesidir; fakat bu bahçenin feyizlenmesi için, oraya birçok fikir tohumları ekmek lâzımdır. Ruh bir tarladır ki, fikirler oraya tohum gibi ekilir, duygular orada çiçekler gibi açılır. Bir çiçek tarlasının bahçıvanı, dağ çiçekleri içinde yaşayan bir çobandan daha çok zahmet çeker; fakat bahçıvanın kendi yetiştirdiği çiçeklerden aldığı zevk, çobanın kır çiçeklerinden aldığı lezzetten daha fazladır. Bunun gibi, ruhunu bir irfan bahçesi hâline getirmiş bir adam da hasret acılarına karşı daha çok hassastır; fakat bu acılara teselli bulmak hususunda da daha kudretlidir. İnsan teselliyi dinden, felsefeden, ahlâktan, bediiyattan alır." sözlerinden de anlaşıldığı gibi, o, «ruhunu irfan bahçesi hâline getirmiş bir adam"dır. Bu irfan bahçesinde, duygu ve düşünce çiçekleri birbirini besler; bu da teselli kaynağıdır.

Ne var ki, irade sahibi büyük insanlar da zaman zaman gelecek endişesine, ümitsizliğe, karamsarlığa düşebilir ve bu suretle, ana çizgilerine pek uymayan davranışlarda bulunabilirler. Gökalp gibi, düşünmeyi hayatının önemli bir parçası hâline getirmiş olan bir aydının "Denizde de uzun mesafelere kadar yüzüyorum. Madem ki fikir adamı olmak yüzünden bu kadar haksızlıklara uğradım, şimdi de kol bacak adamı olacağım. Artık soğuğa, sıcağa ehemmiyet vermiyorum. (...) Vahşiler gibi güneşin, havanın, suyun ortasında yaşadıkça vücudum kuvvetleniyor. Zaten medeniyet böyle olunca, vahşiler gibi yaşamak en büyük saadettir." demiş olması, bu cinsten bir endişenin, kahırlanmanın sonucudur. Tabii ki bu, geçici bir haldir; yoksa ömrünün son günlerine kadar "fikir adamı" olarak kalmazdı. Mefkûre sahibi insanlar, yakınırken de istikametlerini kaybetmezler.

1.3.4.Ülkücü Bir Aydın

Ziya Gökalp, çok genç yaşlarından itibaren, idealist/ülkücü bir aydın olarak karşımıza çıkar. Ona göre insanlığın en büyük sıkıntısı mefkûresizliktir. "Yaratıcı kudret" olarak kabul ettiği mefkûre, terakkîyi yaratır. Seniha Hanım'a yazdığı 17 Mayıs 1336/1920 tarihli mektubunda, insanları kurtaracak gücün "mekfûre" olduğunu söyleyen Gökalp, yine onun sayesinde her memleketin cennete döneceğine, milletlerin kendi cennetlerinde hür ve mutlu yaşayacaklarına; kin, haset ve husumetin sona ereceğine inanmaktadır.

Ziya Gökalp, çok genç yaşlarından itibaren, idealist/ ülkücü bir aydın olarak karşımıza çıkar. Ona göre insanlığın en büyük sıkıntısı mefkûresizliktir.

Ziya Gökalp mefkûreciliğinin özü, milletin mutluluğudur. Eğer millet mutlu olursa fert ve aile de mutlu olabilir. Zaman ve ortamın şartlarına bağlı olarak, toplumlar büyük sıkıntılar yaşamaktadır. Türk milletinin yaşadığı savaşlar, işgaller, toprak kayıpları bu durumun tipik misallerindedir. Ne var ki, bazı ilaçlar nasıl şekerle tatlandırıldığı zaman içilebiliyorsa, milletin çektiğı sıkıntılar da mefkûre sayesinde katlanılabilir hâle gelir. Kötümser olmamak gerekir: “Hissen ve mizâcen nikbin olduğum gibi, ilmen ve felsefeden de nikbinim. Bence Türkler’i kurtaracak böyle ilmî nikbinliktir.

Mütareke’den beri birçokları bedbin oldu. (...) Mefkûre ile beraber olunca bütün kahırlar çekilebilir. Mefkûrem yükseldikçe ben sıkıntılarımı unuturum. Ben, bahtıyarlığı sevgi ve mefkûrede bulan bir adamım. Bundan dolayıdır ki vecdim artar, eksilmez.”

Mefkûreler, ancak insanların ruhunda yaşayabilir. Eğer insan ruhu onu kabul etmezse mefkûre var olma ve yaşama imkânı bulamaz. Okuyup yazarların bir kısmı bu ruhtan mahrumdur. “Lâkin insanlar yalnız okuyup yazarlardan ibaret değil a! Halk dediğimiz saf kümenin ruhu mefkûrelerle doludur. Yalnız bu mefkûreler his hâlinededir, fikir şeklini almamıştır. İşte, terakkîyi yapan, hatta okuyup yazarları da zorla mefkûreye doğru sevk eden, halktaki bu mefkûrevî hislerdir. Millî hars buna derler.”

Ziya Gökalp’e göre, “insanın hayvandan farkı, mefkûreli olmaktır.” İnsan, mefkûre sayesinde hürriyetin ve adaletin değerini anlar. “Zulmün, rıyanın, desîsenin istinad ettikleri kuvvetler hep iğretidir.” Bunların gücü azaldıkça gerçeğin, adaletin ve hürriyetin mantıkî, ahlâkî ve bedîî gücü artar.

1.3.5.Hürriyet Tutkunu

Ziya Gökalp, çocukluk yıllarından itibaren hürriyetçi düşüncelere sahip olarak yetişmiştir. Onun bu düşüncelerle yetişmesinde, istibdat idaresine karşı olan hocalarının önemli bir etkisi bulunduğu gibi, babası Tefvik Efendi’nin yönlendirici tutumunu da unutmamak gerekir. Babası tarafından Namık Kemal’i okuması, düşüncelerini öğrenmesi yolunda teşvik gören Gökalp, ondan etkileniş macerasını “Babam bana onun mücahedelerini, gayelerini, uğradığı zulümleri, gösterdiği kahramanca mukavemetleri acıklı ve üzgün bir dille anlattı ve ‘İşte sen bu adamın arkasından gideceksin. Onun gibi vatanperver, onun kadar hürriyetperver olacaksın’ dedi. Telkinin zamanı ve tarzı iyi seçilmişti. Bu sözler o kadar tesirliydi ki, ruhumda âdeta yeni bir meleke, o zamana kadar bilinmeyen bir mefkûre melekesi yarattı. Bu andan itibaren şuurlu bir hürriyetperver, uyanık bir vatanperver gibi

düşünmeye, hürriyet, vatan, millet mefkûrelerini her şeyin üstünde görmeye başladım.” sözleriyle özetlemektedir.

Ziya Gökalp’in “mekfûre” kadar değer verdiği, mektuplarında önemle üzerinde durduğu ikinci kavram, “hürriyet”tir. Hürriyet, “her kuvvetin fevkinde bir mefkûre” dir. Dünyada zulüm, varacağı yere kadar varmıştır; insanlık esarete, zulme daha fazla tahammül edemez. Avrupa da, yakında, içine düştüğü sarhoşluktan ayılacak ve gerçeği görecektir. “Güneş muvakkaten (geçici olarak) tutulabilir, fakat bir müddet sonra yine nurlarını saçmaya başlar.”

Hürriyet insanın en değerli servetidir. Hele, hürriyeti elinden alınmış olan insan, bir baba ise bu servetin değeri daha çok artar. Çünkü “esarete düşmüş bir baba, kanatsız bir kuş gibidir. Daima yuvasını, eşini, yavrularını düşünür; fakat uçup gidemez. Zalimler onu kanatsız bırakmışlar. Yani hürriyetini elinden almışlar. Hâlbuki hürriyetin yardımcıları olarak iki peri vardır: Hakikatle mefkûre... Nihayet galebe bunlarındır.”

Bu sözler, yaklaşık iki yaşında bulunan bir çocuğa yazılıyor. Bu da gösteriyor ki Ziya Gökalp, bir yandan çocuklarını iyi yetiştirmeye çalışırken bir yandan da her fırsatta değişik konulardaki düşüncelerini yazıya dökmekte –başka bir deyişle- yazarken düşünmektedir. Mektuplarının çoğunun, küçük çaplı birer fikir yazısı olması bundan kaynaklanmaktadır.

Gökalp’in hürriyetçiliği kişisel tutkunluktan ibaret değildir. Esaslı bir siyasal tavır ve fikrî-felsefî anlayış olarak da mevcuttur. İttihat Terakki’nin *hürriyet-müsavat-uhuvvet-adalet* dördülemesinin ilk kavramı olan hürriyet güneştir: Buzdan bir dağ olarak nitelediği istibdadı eritir. Milletler uyanacak ve istibdattan hürriyete geçecektir. Bu, hürriyeti seçen milletler için bayramdır. Fakat bu bayramın bütün bir medeniyet camiası için gelmesi önemlidir. Bir ferdin veya sadece bir milletin hür olması yetmez.

Onun, Kızı Hürriyet Hanım’a yazmış olduğu 14 Haziran 1336/1920 tarihli, ders kitaplarına da girmiş olan aşağıdaki mektubu, hürriyet hakkındaki düşüncelerini özetlemektedir:

“Sevgili Kızım,

İnsan için hürriyetsiz yaşamak çok güç... Benim iki hürriyetim var ki bugün ikisinden de uzağım. Birisi sensin. Sana kavuştuğum zaman öteki hürriyetime de kavuşacağım. Senin adın da senin gibi iyidir. Bir zaman gelecek ki bütün insanlar, bütün milletler hür olacak. Akıllar hür olacak, kalbler hür olacak, vicdanlar hür

Gökalp’in hürriyetçiliği kişisel tutkunluktan ibaret değildir. Esaslı bir siyasal tavır ve fikrî-felsefî anlayış olarak da mevcuttur.

olacak. İnsaniyetin bu kara günlerin sonuna yaklaşmıştır. Hak, kuvvete galebe çalacaktır. Nasıl bu gördüğümüz mavi gökte parlak bir güneş varsa ruhların manevî semasında ondan daha parlak bir güneş vardır ki doğmak üzeredir. Bu güneş hürriyettir ki nurları hakikattir; harareti muhabbettir. Vazifesini sorarsan adalettir, sevgili kızım!”

1.4. İnanmış Bir Aydın

Ziya Gökalp'e göre, Türk milletinin yeniden yapılanması, üç esasa/sacayağına dayanır: Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muâsırlaşmak... “Biz Türk ve Müslüman kalmak şartıyla Avrupalı bir millet olmaya çalışmalıyız. Gayemiz, Avrupa medeniyeti içinde bir Türk harsı yapmak olmalıdır.” sözünden de anlaşıldığı gibi, Türk milleti kendi inanç temellerinden ayrılmamalıdır.

Ziya Gökalp'in inançsız, hatta dinsiz olduğu konusunda dedikodular yayan (ve yazan)ların, onun mektuplarını okumaları bile yanıldıklarını anlamaları için yeter. Gerek eşine, gerek kızlarına yazdığı mektupların çoğunda, samimi bir mümin olduğunu gösteren çok net ifadeler vardır. Bir insanın hayatının bir devresinde -hele hayatı yeni yeni tanımaya başladığı ilk gençlik yıllarında- bazı tereddütler, şüpheler, arayışlar içinde olması onun bütün hayatı boyunca inançsız yaşadığı anlamına gelmediği gibi, şüphelerinden gittikçe arınmışsa bu arınmışlığı esas almak -herhâlde- İslam inancına da uygundur.

Hürriyet Hanım'a yolladığı 8 Temmuz 1336/1920 tarihli mektubundaki “Allah'ı unutanlar, kanadını unutan kuş gibi aciz ve miskin kalır. Kuş, kanadım var dediği zaman uçar; insan da Allah'ım var dediği zaman yükselir. Allah'tan bize kötülük gelmez; fakat biz elimizle ondan gelen iyilikleri geri çeviririz. Kabahat bizim cehaletimizde ve imansızlığımızdadır.” ifadeleri, inançsız bir insanın kaleminden çıkmış olamaz. Onun mektuplarında aynı mahiyetteki ifadelerin sayısı hayli fazladır.

Sürgünde bunaldığı zamanlar O'na sığınır: “Bereket versin ki Allah imdadıma yetişiyor. Gönlümün bu yalnızlığı hâlinde onu yalnız bırakmayan ancak Allah'tır. Bu felâketler içinde gamdaşım, sırdaşım, yoldaşım O'dur. Allah'a inanmayanların mutlaka kalpleri yoktur. Güneş doğunca nasıl bütün mekânları nuru ile doldurursa, Allah da bütün gönülleri nuruna garkeden manevî bir güneştir. Fakat adamda kalp yoksa Allah ona nasıl tecelli etsin?”

O, Allah'a bir menfaat karşılığı bağlanmanın inançsızlık olduğunu düşünmektedir: “İnsan, güzel bir çiçeği nasıl güzel olduğu için severse, Allah'ı da güzeller güzeli olduğu için sevmeli. İnsan nasıl iyi bir işi yalnız iyi olduğu için severse, Allah'ı da iyiler iyisi olduğu için sevmeli.(...) Tıpkı bir güzel çiçeği, bir iyi işi yalnız güzel ve iyi olduğu için sevdikleri gibi. Bir millet Allah'ı böyle severse Allah da onu sever.” Allah'a *hâlisâne* iman etmek gerekir; çünkü hâlis iman, tarihi yürütür, medeniyetleri de milletleri de yükseltir. Türk köylüsünün imanı *hâlisâne* olduğu için Allah ona istediğini vermiştir.

Mektuplarında, onun esir kampında derin bir tevekkül içinde yaşadığına, ara sıra bunalsa bile çabucak Allah'a sığındığına, bu sığınışla gurbet ve esaret sancılarını atlatabildiğine dair daha fazla örnek verilebilir. Vecihe Hanım'a 20 Kânunuevvel 1336 /1920'de yazdığı mektubundaki şu sözler, fikrimizi doğrulamaktadır: "... herhâlde Allah'ın istediği olacaktır. Allah, kendini unutmayanları unutmaz, şeytana uymayanlara yardım eder. Ben Allah'la kalbimde konuşurum. Bu gurbet ilinde gönlümün tek yoldaşı O'dur. Teselliyi O'ndan beklerim, imdâdı da ondan umarım. Bu sayededir ki kaygı, kasavet, ümitsizlik gibi şeyler ruhumun eşiğine bile yanaşamazlar. Bu ruh Allah'la beraber oldu mu ona zeval yoktur."

18 Mayıs 1336/1920 tarihli mektubunda, gurbette ikinci bir Ramazan geçireceklerini, bundan hiç de üzüntü duymadığını yazan ve ailesinin de üzülmemesini tembih eden Gökalp, vatanını ve milletini seven her insanın bu tür sıkıntılara düştüğünü belirttikten sonra "Allah'ını bilenlerin nazarında mahbusluk i'tikâftır, menfîlik (sürgünlük durumu) hicrettir. Hâsılı bu çektiğimiz çileler ibadettir." diyor. Bu sözler, sadece aile fertlerini teselli için söylenmiyor; aynı zamanda, dinimizin "i'tikâf" ve "hicret" gibi iki önemli kavramı kullanılmak suretiyle vatan milleti için sürgüne yollanmış olmanın bir manevî zenginlik olduğu da vurgulanıyor.

Sonuç

Gökalp'in mektuplarındaki zengin muhteva açıkça gösteriyor ki, fikir, sanat ve bilim adamlarının daha iyi tanınmaları için incelenmesi gereken kaynakların içinde özel mektupların çok önemli bir yeri vardır. Yaptığımız bu kısa değerlendirmede kullandığımız ara başlıklar bile, bu mektuplarda birçok yönlülüğün varlığını göstermeye yeter.

Bu mektuplar, Gökalp'in şahsiyetinin, fikrî donanımının ve sanatçılığının köklerini kavramada kolaylıkla kullanılabilir niteliktedir: O zamanlar henüz iki yaşlarında olan en küçük kızı Türkan Hanım'a yazdığı mektuplarda bile "düşünen adam" olma özelliğini belli eden Gökalp, özellikle büyük kızı Seniha Hanım'a yazdığı mektuplarında memleket ve milletin geleceğiyle ilgili kaygı ve düşüncelerini, bazı fikrî ve felsefî düşüncelerini; vatan, millet, hürriyet, adalet gibi kavramlarla ilgili görüşlerini sık sık dile getirmiştir. Seniha Hanım'ı kendi görüş ve düşüncelerini aktarabileceği bir talebesi gibi görmüş olmalıdır. Eşi Vecihe Hanım'a yazdığı mektuplarda da Seniha Hanım'a yazdıklarına benzer düşüncelerini yer yer

Allah'a hâlisâne iman etmek gerekir; çünkü hâlis iman, tarihi yürütür, medeniyetleri de milletleri de yükseltir. Türk köylüsünün imanı hâlisâne olduğu için Allah ona istediğini vermiştir.

yazmakla beraber; eşiyle, ailesini ayakta tutması, çocukların yetiştirilmesi, onlara ahlâkî değerlerin öğretilmesi vb. konuları daha fazla konuştuğu görülmektedir. Hürriyet ve Türkan Hanımlara yazdığı mektuplarda da fikir meselelerini dile getirmişse de, daha çok, esaretten dönüşte yaşayacakları aile saadeti üzerinde durmuş; onlara çeşitli nasihatlerde bulunmayı daha fazla önemsemiştir.

Kendisini -özellikle- bir düşünce adamı olarak kabul eden ve çoğu zaman da böyle bir portre sergileyen Gökalp, bu mektuplarda “insan Gökalp” ve “baba Gökalp” olarak karşımıza çıkıyor. Bunaldığı zamanlar var, özlediği zamanlar var, serzendiği zamanlar var; bir misyon adamı olarak, metanete döndüğü ve bir inanç, ülkü ve irade adamı karakteri gösterdiği zamanlar daha çok. Onun gibi zor zamanda yetişmiş insanların, aynı zamanda, özlemleriyle, inançlarıyla, hayal kırıklıklarıyla, günlük ihtiyaçlarıyla çevrili olarak yaşadıklarını unutmamak gerekir. Sanat, fikir ve siyaset adamlarının “insan yüzleri” de çok önemlidir. Bu açıdan bakılırsa, hakkında verilmiş çeşitli olumsuz hükümlerin tekrar gözden geçirilmesi gerektiği de kabul edilecektir.